

1960-talet

STADSPLANEIDEAL OCH ARKITEKTUR

I VÄSTMANLAND UNDER MODERNISMEN

Temaberättelsen gör nedslag i vår moderna historia med exempel från länets olika kommuner. Tematiskt följer vi intressanta företeelser, byggnadstyper och bebyggelsemiljöer i kommunerna som berättar om välfärdssamhällets framväxt i Västmanlands län. Med temaberättelsen vill vi väcka nyfikenhet och inspirera till vidare upptäcktsfärder i vår moderna historia runt om i kommunerna och länet.

PÅ 1960-TALET BESLUTADES ATT EN MILJON BOSTÄDER SKULLE BYGGAS PÅ TIO ÅR

1960-talet

Stadsbyggnadsidealerna och arkitekturens formspråk har förändrats genomgripande under 1900-talet. Internationella influenser, statliga lånevillkor och omfattande bostadsforskning är några av de faktorer som påverkat ideal och utformning. Men också landets bostadspolitik, finansiella situation och tekniska utveckling har spelat stor roll. Många skickliga arkitekter och planerare ligger bakom de kvaliteter som återfinns i modernismens miljöer.

På 1960-talet gick den svenska industrin på högvarv och framtidsoptimismen stod på topp. Bostäderna ökade i standard och storlek och husen blev högre. I mitten på 1960-talet beslutades att en miljon bostäder skulle byggas på tio år.

REKORDÅR OCH MILJONPROGRAM

Åren mellan 1961–1975 brukar kallas för Rekordåren. Under denna period ökade den svenska produktionen i en omfattning som den aldrig tidigare gjort. 1960- och 70-talen har i efterhand kallats för de stora programmens tid. Stora statliga satsningar skulle göra Sverige till ett modernt välfärdssamhälle. Som ett led i detta sattes en storskalig bostadspolitisk satsning utan tidigare motstycke i historien.

| Radhus i Viksäng i Västerås.

Höghus med garage i sockelvåningen vid Bangatan i Västerås.

Bostadsbristen var i början av 1960-talet så stor att riksdagen beslutade att en miljon bostäder skulle byggas på tio år med hjälp av statliga bidrag. Detta blev verklighet inom ramen för det så kallade miljonprogrammet åren 1965–74. Det var i samband med detta som den goda bostaden kunde förverkligas i riktigt stor skala.

BYGGANDETS RATIONALISERING

För att klara den stora bostadsproduktionen krävdes ett standardiserat byggande i stora enheter. Genom rationalisering av byggprocessen frigjordes också arbetskraft från det arbetsintensiva traditionella byggandet till den för svensk ekonomi

viktiga exportindustrin. För att skynda på rationaliseringen av byggandet genomfördes ekonomiska åtgärder för att underlätta etableringen av elementfabriker. För att främja ett storskaligt byggande infördes också förhandsbesked för bostadslån till projekt som omfattade minst 1 000 lägenheter. Sammantaget gav det en ny estetik i bostadsbyggandet med storskalighet och husformer som upprepades i långa serier.

STÖRRE BOSTÄDER OCH HÖJD STANDARD

På 1960-talet ökade bostadsstandarden och bostadens storlek ökade särskilt under 1960-talets senare del, både när det gällde antal rum och rummens storlek. En viss standard garanterades genom att den statliga långivningen var kopplad till normsamlingen *God bostad*.

TRAFIKSEPARERING OCH PARKERINGSHUS

Den successivt ökade bilismen ledde fram till allt striktare trafikseparering och ändrade parkeringsformer. Trafiken leddes runt bostäderna och gångstråk löpte mellan bostadshusen och fram till stadsdelstorgen. För planeringen av trafikmiljön i bostadsområden blev rapporten SCAFT 1968 normgivande. Den innebar att helt skilda vägnät för bilar och gångtrafikanter skapades genom ringleder, matargator, säckgator och gångbroar.

I början av 1960-talet ordnades bilparkering genom markparkering och fristående garage. Det blev sedan allt vanligare med parkeringsgarage under överbyggda gårdar. I centrumanläggningar byggdes parkeringshus.

VARUHUS OCH KONSUMTION

1960-talet gick i konsumtionens tecken och handeln genomgick strukturförändringar. Varor massproducerades och såldes i stora varuhus som byggdes i städernas centrum. Äldre centrumbebyggelse revs för att ge plats åt de nya affärs- och kontorshusen.

I Västerås blev rivningarna omfattande för att ge plats åt många nya varuhus och gallerior. Hallstahammars centrum fick en ny placering för att kunna ge plats till de nya varuhusen.

PLANSPRÄNGNING AV MARKEN

På 1960-talet växte stora bostadsområden fram i städernas utkanter. Med den nya rationella byggtekniken togs allt mindre hänsyn till naturen. Marken plansprängdes för att anpassas till kranbanor och vegetationen nyskapades.

DET TIDIGA 60-TALET S PUNKTHUS

Det under 1950-talet vanliga punkthuset hängde med in i 1960-talet. Punkthuset blev nu tjockare än sina föregångare och hade kvadratisk eller rektangulär plan. De placerades gruppvis eller som solitärer vid centrumanläggningar. De var i regel åtta till elva våningar höga och gavs ofta en skulptural verkan i stadsbilden. Under decenniets senare del blev punkthuset allt mer ovanligt.

LAMELLHUS OCH SKIVHUS

Rekordårens mest förekommande hustyp blev lamellhuset som slog igenom stort på 1930-talet. Det blev nu betydligt tjockare än det var då. Husen placerades antingen parallellt eller i rät vinkel mot varandra så att större gårdar bildades. Allra vanligast var lamellhus i tre våningar eftersom de kunde byggas utan hiss.

En högre variant av lamellhuset som utvecklades under 1960-talet var skivhuset. Det var ett lamellhus i fler än fyra våningar, inte sällan så höga som sju till tolv våningar, och rymde en stor mängd lägenheter.

Ofta kombinerades lamellhus och skivhus eller andra former av höghus i samma bostadsområde. Böjda skivhus gav en skulptural verkan i stadsbilden.

Skivhus från 1963 i Hammarby i Västerås.

BETONG SOM ARKITEKTONISKT UTTRYCK

FASADTEGEL OCH PUTS

På 1960-talet byggdes husen med betongstommar. Till en början var tegel och puts fortfarande vanligt som fasadmateriäl. Det nya var att teglet inte längre användes i konstruktionen. Det var vanligt att husgavlarnas bärande betong kläddes med tegel medan långväggarnas lättbetong putsades. Mexistenen gjorde också sitt intåg på marknaden. Olika skivmaterial och plåt var också vanligt förekommande. Asbestcementskivor användes till fasader, balkongfronter och fönsterbröstningar. Färgsättningen gick i olika ljusa nyanser av vitt och grått. Skivhusen kunde ha fönsterbröstningar och sarger i avvikande färg.

BETONG SOM ARKITEKTONISKT UTTRYCK

Den råa betongen hade redan i slutet av 50-talet på ett medvetet sätt börjat användas som ett uttryck i arkitekturen. En bit in på 1960-talet fick flerbostadshusen allt oftare betongfasader. Betongelementens skarvar bildade rutmönster i fasaderna och betongens yta fick i regel olika dekorativa profiler.

STORA FÖNSTER OCH PLATTA TAK

Fasaderna genombröts av stora fönster och balkongerna var antingen helt utanpåliggande eller helt indragna. Balkongfronterna utgjordes av korrugerad plåt eller betongelement. Lamellhusen kunde antingen ha sadeltak eller plana tak utan takutsprång medan skivhusen hade plana tak eller pulpettak.

| Låga enfamiljshus med grå betongelementfasader i stadsdelen Vallby i Västerås.

| Uppglasat entréparti i Viksäng i Västerås.

| Trapphus i Klockartorpet i Västerås.

Affärs- och parkeringshuset Punkti i Västerås ritades av Backström & Reinius och var en av 1960-talets nya byggnader för konsumtion. Foto i Västmanlands läns museums arkiv.

GRUPPBYYGDA SMÅHUS

Gruppbyggda friliggande småhus och radhusområden utgjorde så mycket som en tredjedel av miljonprogrammets bostäder. Småhusen förekommer i en mängd varianter. Förutom radhus och friliggande hus var även parhus, kedjehus och nyheter som vinkelhus och atriumhus vanliga.

VARIATION GENOM MATERIAL OCH FÄRG

Karakteristiskt för småhusen på 1960-talet var att ytorna ökade och att källaren försvann. Det fanns en stor variation i materialval och färgsättning.

I början av decenniet var putsen vanligare än i slutet, då trä som fasadmateriel började komma tillbaka. Vanliga fasadmateriel under hela perioden var tegel och mexisten.

I fasaderna förekom även eternit och betong. Materialkombinationer i fasaderna var snarare regel än undantag.

ENPLANSHUSET DOMINERADE

1960-talets villor byggdes i ett plan och saknade källare. På sluttande tomter var våningsplanen lätt förskjutna med en halvtrappa i höjdd. I början av decenniet var det vanligt att villor byggdes med förskjutna byggnadsdelar, stora fönster och låglutande tak.

ATRIUMHUS OCH VINKELHUS

Helt nya villatyper på 1960-talet var atriumhuset och vinkelhuset. Atriumhuset utgjordes av smala huskroppar som omslöt en inre gård. Vinkelhusets fick en L-form genom att husets två smala byggnadsdelar sammanfogades i ett hörn.

Trevåningshusen från 1960-talet på Vallby i Västerås fick tidstypiskt platta tak och stora fönster.

KÄLLOR & LITTERATUR

Västmanlands läns museums arkiv.

Björk, Cecilia, Lars Nordling & Laila Reppen. *Så byggdes villan.*

Svensk villaarkitektur från 1890–2010. Stockholm 2009.

Caldenby, Claes. "De stora programmens tid" *Att bygga ett land.*

1900-talets svenska arkitektur. Stockholm 1998.

Lepasoon, Urve. *Byggnaders särdrag. Stilhistorisk handbok 1880–1960.* Karlskrona 2001.

Roos, Britta & Hanna Gelotte (red). *Hej bostad. Om bostadsbyggande i Storstockholm 1961–75.* Stockholm 2004.

Rudberg, Eva. *Folkhemmets byggande under mellan- och efterkrigstiden.* Stockholm 1992.

Rudberg, Eva. "Folkhemmets välfärdsbygge 1940–60". *Att bygga ett land.*

1900-talets svenska arkitektur. Stockholm 1998.

Vidén, Sonja. "Rekordårens bostadsbyggande". *Rekordåren. En epok i svenskt bostadsbyggande.* Karlskrona 1999.

TEXT

Maria Mellgren. Västmanlands läns museum.

FOTO

Anders Forsell. Västmanlands läns museum.

GRAFISK DESIGN

Emelie Söderlund.

OMSLAGSBILD

Atriumhus från 1963 på Nordanby gärde i Västerås.

Gruppbebyggelse av bostadsstiftelsen Aroseken.

BAKSIDESBILD

Skivhus från 1960-talet i stadsdelen Pettersberg i Västerås.

Med projektet *Modernismen i Västmanland* vill Länsstyrelsen i Västmanlands län och Västmanlands läns museum lyfta fram länets moderna historia och bebyggelsemiljöer. Tidsperioden är av stor vikt för länets framväxt och har satt avtryck i den fysiska miljön som är både omfattande och komplexa. Inom projektet uppmärksammar vi länets moderna kulturarv så att modernismens kulturhistoriska värden och kvaliteter inte går förlorade. Läs mer på projektets hemsida: www.modernismen.se

Länsstyrelsen
Västmanlands län

